

Under det kolde styrtebad

Et studie i Det konservative Folkepartis erhvervspolitik under ministeriet Madsen-Mygdal 1926-29¹

Af Bo Beier Thorup

Med udgangspunkt i en redegørelse for den politiske krise i sommeren 1927 mellem Venstre og de konservative søger cand.mag. Bo Beier Thorup at redegøre for de erhvervspolitiske brydninger, der var i det borgerlige samarbejde 1926-29. Endvidere redegøres for hvordan Socialdemokratiet forsøgte at udnytte blottelsen i det borgerlige samarbejde. Endelig beskrives det stormfulde opgør hos de konservative som følge af indre splittelse omkring erhvervspolitikken. Dette munder ud i en vurdering af Christmas Møllers vej til magten i Det konservative Folkeparti i slutningen af 20'erne.

Indledning

Den 21. marts 1929 blev ministeriet Madsen-Mygdal væltet ved finanslovsafstemningen, da Venstre-regeringens støtteparti, Det konservative Folkeparti (D.k.F.) sammen med de radikale undlod at stemme, medens Socialdemokratiet stemte imod. Denne dato blev en politisk ligtorn i forholdet mellem de to borgerlige partier i de følgende år. Men samtidig blev det en mærkedag i parlamentarisk historie, fordi de konservative beviste deres selvstændighed i forhold til Venstre, og fordi den nybagte konservative gruppeformand, Christmas Møller, vandt sine sporer ved at anføre bruddet i det såkaldte »borgerlige samarbejde« mellem Venstre og de konservative.

Finanslovsnægtelsen i 1929 har naturligt nok nydt stor opmærksomhed fra faghistorisk side², da den er et illustrativt eksempel på de konservati-

-
1. En særlig tak skal rettes til Det kongelige Biblioteks Håndskriftsafdeling samt til daværende overbibliotekar, dr.phil. Svend Gissel for adgang til Pürschels arkiv som almindeligvis er utilgængeligt. Uden adgang hertil var denne afhandling næppe blevet en realitet.
  2. Se fx Poul Jensen: Parlamentarismen er en letbenet dame i Festskrift til Povl Bagge (1972) pp. 129-155 og Erik Rasmussens replik i Forholdet mellem statskundskab og indenrigspolitisk historie i Det danske historikermøde 1973 (1975). Knud Larsen har endvidere beskrevet situationen for nylig i Da en partileder fandt et parti pp. 17-20 i Carl Otto Brix (red.): Balance og samarbejde (1989). Den endelige og formentlige afslutten-

ves rolle som »under-dog« i årene 1926-29 under Venstre-regeringen Madsen-Mygdal. Men samtidig har denne fokusering på begivenhederne i 1929 tilvejebragt en asymmetri i skildringerne af det borgerlige samarbejde under Madsen-Mygdal. Der findes endnu ingen dybtgående beskrivelse af årene inden bruddet i 1929.

Bruddet i 1929 fandt sted som en naturlig reaktion på Venstres og især Madsen-Mygdals manglende vilje til at respektere de konservative som en ligeværdig politisk partner, uagtet at Venstre-regeringens liv afhang af de konservatives støtte. At Madsen-Mygdal kunne tage sig denne frihed skyldtes ikke mindst en tro på, at de konservative ville vige bort fra en konfrontation selv i spørgsmål, der var afgørende for partiet. Denne lære havde Madsen-Mygdal draget i foråret og sommeren 1927, hvor det havde ligget i luften, at de konservative ville indgå en opsigtsvækkende toldalliance med Socialdemokratiet, men hvor udfaldet i stedet var blevet et ydmygende fald for et konservativt toldforslag, da alle tinget og øvrige partier stemte imod ved tredje behandlingen.

For samtidige politiske iagttagere må en sådan sensationel alliance mellem arbejdsgivernes parti og arbejdernes parti have set ud som et politisk fata morgana. Alligevel afspejler begivenhederne i 1927 de interessesammenfald, konservative og socialdemokrater havde som bypartier overfor især Venstre men også de radikale, der fremstod som landbo-partier. Krisen i 1927 fik betydning for den underlegne rolle de konservative siden indtog overfor Venstre indtil 1929. Den fik tillige følger for den hurtige karriere Christmas Møller opnåede indenfor partiets rækker i de følgende år.

I det følgende skal krisen i 1927 analyseres med henblik på at vise de konservatives stilling i forhold til Venstre og regeringen Madsen-Mygdal i foråret og sommeren 1927. Herunder søges der kastet lys over hvilke grupperinger, der søgte at fremme et toldforlig med Socialdemokratiet, og hvilke grupperinger, der søgte at hæmme et sådant. Derefter vil det blive undersøgt, på hvilken måde Christmas Møller udnyttede situationen i 1927 til året efter at bane sig vejen til gruppeformandsposten, og hvorledes dette havde konsekvenser for den rolle de konservative spillede under ministeriet Madsen-Mygdal.

---

de fortolkning kan snart ventes i Historisk Tidsskrift: »Finanslovs-krisen d. 21. marts 1929 – en politologisk-historisk analyse.« af mag.art. et cand.mag. Kai Mohr Petersen, stipendiat ved Institut for Statskundskab, Kbh. Univ.

Statsminister Thomas Madsen-Mygdals tilsagn til de konservative

Valgkampen før valget 2. december 1926 havde stået i erhvervspolitikken og nedskæringerne tegn. P.g.a. en stærkt stigende kronekurs, der var ved at gå i pari, forringedes konkurrenceevnen betydeligt med alvorlige følger for erhvervslivet. Arbejdsløsheden steg fra 10,7 % i 1924 til 22,5 % i 1927³. Samtidig var der som følge af kronestigningen sket en deflativ virkning på priserne, men lønninger og skatter var ikke fulgt så hurtigt med priserne ned. Efterhånden stod det politikere og ledende økonomer klart, at skulle man opretholde en pariført krone, var man nødt til at nedskære både de offentlige ydelser og lønninger. De borgerlige partier Venstre, konservative og de radikale mente, at nedskæringer var en nødvendighed, men samtidig ville de konservative – som det eneste parti – afbøde erhvervskrisen ved at kræve toldbeskyttelse for de nødstedte erhverv. Da de radikale og Venstre stod hårdt på frihandelstanken, medførte dette et meget anspændt forhold mellem konservative og radikale/Venstre på det erhvervspolitiske område.

Med sin stærke betoning af erhvervspolitikken lykkedes det de konservative at vinde deres største valgsejr, idet de fik 20,6 % af stemmerne, hvilket først blev overgået af partiet ved valget i 1943. Mandatmæssigt beløb gevinsten sig dog kun til 2 mandater, fra 28 til 30. Fordelingen af folketingets øvrige 149 mandater var i øvrigt 53 for Socialdemokratiet (en tilbagegang på 2), 16 for de radikale (en tilbagegang på 4), 46 for Venstre (en gevinst på 2, trods kun 0,1 % fremgang i antallet af stemmer). Herudover var det lykkedes Retsforbundet at få indvalgt 2 mandater for første gang i partiets historie, endelig repræsenteredes Slesvigsk Parti af et enligt mandat.

Hovedresultatet af valget blev dog, at der ikke kunne dannes regering uden om Venstre. Efter en række nytteløse forhandlinger om dannelse af en samlingsregering, dannedes en mindretalsregering under ledelse af Madsen-Mygdal. Til trods for den konservative valgsejr henvendte Venstre sig først til de radikale og forespurgte om mulighederne for arbejdsro for en kommende Venstre-regering, hvilket Venstre fik tilsagn om. Først derefter henvendte man sig til de konservative i samme ærinde og med samme resultat. Dette var en åbenbar desavouering af de konservative, som havde gjort sig forhåbninger om en gentagelse af samarbejdet fra

3. Sv. Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark (1977) vol. 2 p. 30.

1920-24. Bl.a. havde den konservative hovedstadspresse i de første dage efter valget ment, at Venstre måtte tale sig til rette med de konservative før dannelsen af et Venstre-ministerium⁴.

Venstres fremgangsmåde i forbindelse med regeringsdannelsen bevirkede, at de konservative følte sig tvunget til at bekendtgøre deres frie stilling til regeringen. I de konservatives efterfølgende udtalelse betonedes man derfor klart, at de konservative ville forbeholde sig ret til at tage selvstændige initiativer på det erhvervspolitiske område⁵.

Regeringens program, der offentliggjordes den 17. dec. 1926 af Madsen-Mygdal, indeholdt ingen løfter om told eller lignende foranstaltninger ved siden af regeringens hovedpunkt, nedskæringer i den offentlige sektor. Under debatten om regeringens programerklæring den 11. januar 1927 gjorde de konservatives formand for folketingsgruppen og politiske ordfører, Victor Pürschel, derfor opmærksom på, at hvis regeringen ikke tog initiativ til at lette forholdene for erhvervslivet, ville de konservative gøre det. Han understregede, at hvis der blev opnået en forståelse om aktiv erhvervspolitik mellem regeringen og de konservative ville den »... med ét slag give dette ting et på en lang række områder virkelig handledygtigt flertal.« Ovenpå denne trussel kommenterede Madsen-Mygdal, at han tvivlede på toldforanstaltninger, men derpå udtalte han: »Jeg kan sige til Det konservative Folkeparti, til dets ordfører og til partiet, at en fordomsfri prøve, en fordomsfri undersøgelse er vi fra Venstres side ikke bange for«⁶. Statsministerens udtalelse gav således kun løfte om en uvildig undersøgelse af eventuelle betrængte brancher, hvorefter der kunne foreligge *mulighed* for, at regeringen ville iværksætte beskyttelse.

Madsen-Mygdals »tilsagn« opfattedes umiddelbart af de konservative som tilfredsstillende, især da det kunne anses for en indrømmelse fra den stærkt frihandelsvenlige statsminister. Et ad hoc-udvalg nedsattes derfor den 26. jan. 1927 af handelsminister Slebsager med det formål at granske tekstilindustriens vilkår. Når udvalget havde færdiggjort sin undersøgelse af tekstilindustrien og fremlagt den for regeringen, skulle det påbegynde en undersøgelse af de øvrige hårdt ramte brancher. Alle tede i februar 1927 havde handelsministeriet da også fået snesevis af ansøgninger fra forskellige brancher, som ønskede en undersøgelse af deres vilkår. Det siger

4. Nationaltidende (aften) 4. dec. 1926, ibid. 7. dec. 1926. Svaret kan findes i J. Hatting: D.k.F.s historie vol. 1 (1965).

5. Det konservative svar blev forelagt d. 10. dec. 1926. Svaret kan findes i J. Hatting: D.k.F.s historie vol. 1 (1965).

6. Pürschels udtalelser i Rigsdagstidende 1926-27 Folketingets Forhandlinger (FF) sp. 1727; Madsen-Mygdals udtalelse ibid. sp. 1746-47.

sig selv, at da der kun var ét og samme udvalg til at behandle hver branches vilkår, ville det blive en uhyre tidskrævende proces at færdigbehandle samtlige industriers forhold. Det ville altså kunne tage lang tid, før regeringen havde et materiale for hver enkelt branche, så den kunne vurdere, om den ville imødekomme de konservative kriseværnskrav. Det lykkedes i øvrigt kun udvalget at behandle én branche, nemlig tekstilindustrien, hvilket alene varede 5 måneder⁷.

For at ledsage regeringens kulegravning af tekstilindustriens vilkår med handling tog de konservative initiativ til at mødes med Industrirådet allerede fra januar måned for på denne måde at forcere ministeriet til at fremkomme med et positivt resultat til gavn for branchen. Karakteristisk nok var det de konservative, der tog initiativet til sammenkomsterne mellem partiet og Industrirådet, idet Industrirådets ledelse, direktør Chr. Overgaard og direktør Gustav Hartz, var af den overbevisning, at nedskæringerne skulle gennemføres, før kriseværnet kom på tale. Kontakten bibeholdtes løbende mellem partiet og rådet via rådets sekretær, Povl Drachmann, der tillige var de konservatives erhvervspolitiske ordfører⁸.

Medens nedskæringsforslagene blev fremsat og kom til behandling fra den 17. februar 1927 og indtil marts 1927, forsøgte de konservative at overbevise Industrirådet om, at det var nødvendigt at medvirke til fremsættelse af selvstændige konservative toldforslag for at få regeringen til at sætte tempoet op. Det lykkedes, og den 18. marts 1927 kunne Pürschel derfor fremsætte et generelt forslag, der var rettet mod dumping af varer samt to specifikke forslag, der gjaldt kriseværn for henholdsvis cigarer og skotøj. De to sidste forslag mindede i opbygning om det kriseværn, der havde eksisteret i 1923, og som venstre-regeringen Neergaard i sin tid havde implementeret. A.h.t. regeringens undersøgelse af tekstilindustrien undlod man at fremdrage også et kriseværnsforslag gældende tekstilindustrien. Dette holdt de konservative i baghånden, for det tilfælde, at regeringen skulle undlade kriseværn for denne branche.

Ved førstebehandlingen af de konservative forslag blev det besluttet at lade dem gå i udvalg, selv om det fremgik klart fra handelsminister Slebsagers side, at forslagene var uacceptable i den form, de forelå. Dette fik Pürschel til at replicere: »Hvorfor vil denne regering ikke udfolde de samme kræfter, som den viste sig i besiddelse af i efteråret 1922 og i foråret

7. Udvalget bestod af dr.jur. Holger Federspiel, direktør G.E. Hartz fra Industrirådet samt MF Otto Himmelstrup (V).

8. Konservative rigsdagsgruppes protokol 20. jan. 1927 kl. 11.30, D.k.F.s arkiv, RA; Pürschels dagbogsnotits 21. marts 1927.

1923«⁹? Men regeringen var ikke udsat for det samme pres som fire år tidligere, da den daværende Venstre-regering Neergaard var blevet intimideret som følge af Landmandsbankens krak. Den daværende landbrugsminister Madsen-Mygdal havde stærkt modsat sig regeringens importregulering i 1922 og kriseværn i foråret 1923, men i mellemtider var den ultraliberale Madsen-Mygdal avanceret fra landbrugsminister til statsminister.

Ved førstebehandlingen af de konservative toldforslag (l. 8. april 1927) skulle et interessant intermezzo udspille sig. En socialdemokratisk forespørgsel til regeringen fandt netop sted som følge af den store arbejdsløshed, og fordi regeringen havde besluttet fra samme dato at ophæve den ekstraordinære understøttelse. Det var fra socialdemokratisk side hensigten at kommet yderligtgående venstrefløjskredse i forkøbet¹⁰. Men et andet væsentligt – om end underordnet motiv – var at uddybe brechen i det borgerlige samarbejde. Den socialdemokratiske forespørgsel drejede sig om, hvad regeringen egentlig agtede at foretage sig over for erhvervskrisen og arbejdsløsheden. Sluttelig stillede Stauning en dagsorden, der opfordrede regeringen til at afbøde krisen i erhvervslivet ved ufortøvet at fremsætte forslag om positive kriseforanstaltninger. Dagsordenen var selvsagt uacceptabel for regeringen, som anså nedskæringerne som eneste udvej af krisen. En vedtagelse af dagsordenen ville have medført regeringens afgang.

Dagsordenen kunne i sin form og i sit indhold kun være et frieri fra Stauning til de konservative uagtet, at fortolkningen tillod brede muligheder. Pürschel erkendte også i en dagbogsoptegnelse, at de konservative sagtens kunne have stemt for dagsordenen. I stedet nedstemtes dagsordenen med alle partiers stemmer på nær Socialdemokratiets¹¹.

De konservative havde udnyttet den uventede mulighed for socialdemokratisk side til at presse regeringen under debatten for tilkendegivelser i erhvervsspørgsmålet, da det havde været antydnet, at de konservative ellers ville fremsætte en selvstændig dagsorden. Madsen-Mygdal måtte derfor forstærke sit forbeholdne løfte af 12. januar 1927 til de konservative, idet han understregede, at hvis der var enkelte erhverv, der var udsat for ekstraordinære vanskeligheder og som følge deraf »... med gode argumenter kan vise os, at det er forsvarligt i denne ekstraordinære situation at

9. FF sp. 3606.

10. Socialdemokratiske gruppe- og bestyrelsesprotokol 31. marts 1927 kl. 16.00, selv Pürschel fik at vide før forespørgselen af Laust Rasmussen (S), at den socialdemokratiske forespørgsel »foretog de a.h.t. deres (Socialdemokraternes) arbejdsløse« (Pürschels dagbogsnotits 23. april 1927).

11. Pürschels dagbogsnotits 23. april 1927.

bruge ekstraordinære midler, skal vort partiprogram ikke hindre os deri, men vi forlanger også, at det virkelig kan bevises ...«¹² skønt Madsen-Mygdal ikke eksplicit nævnte foranstaltninger som told eller import-regulering var både den konservative gruppe og Pürschel tilfreds med Madsen-Mygdals tydeliggørelse af sit »tilsagn«. Også P. Munch mente, at statsministerens bemærkning havde været en forstærket gentagelse af det oprindelige »tilsagn«¹³.

Madsen-Mygdals løfte om at lægge partireligionen til side og yde de nødtrængende industrier en håndsrækning blev de næste dage opfattet som en konservativ sejr¹⁴. Set fra en konservativ synsvinkel har Madsen-Mygdals tilsagn formentlig været ensbetydende med et løfte om kriseværn for de hårdest ramte brancher. Tekstilindustriens o.l. industriers særlige udsathed har man opfattet som en uomtvistelig kendsgerning.

Regeringen afslår kriseværn

Madsen-Mygdals »løfte« blev imidlertid ikke overholdt. Da regeringens udvalg til undersøgelse af tekstilindustrien havde forelagt sin beretning for regeringen, indkaldte regeringen tekstilfabrikanter og tekstilarbejdere til møde d. 28. maj 1927. Regeringen krævede, at lønningerne nedsattes med ca. 10-20 %, at branchen blev mere koncentreret, og at dividenderne nedsattes. Hvis disse krav blev efterkommet, var det *muligt*, at regeringen ville foretage hjælpeforanstaltninger i form af statsgarantier for lån. Disse krav kunne hverken fabrikanterne eller fagforeningerne acceptere, og slet ikke når regeringen hverken var sindet at afgive bindende løfter, eller når forslaget slet ikke indeholdt garantier om protektionistiske foranstaltninger¹⁵.

Da tekstilindustrien var uvillig til at acceptere regeringens krav, afviste regeringen at hjælpe tekstilindustrien. På et møde d. 10. juni 1927 meddelte regeringen det konservative forhandlingsudvalg, der var nedsat i forbindelse med nedskæringerne, sin beslutning. Mødet blev stormfuldt, da de konservative følte, at de var blevet ført bag lyset af Madsen-Mygdals udtalelser, og især Pürschel havde svært ved at styre sit temperament¹⁶.

12. FF sp. 4471.

13. Ibid. sp. 4483 og kons. rigsdagsgruppes protokol 6. april 1927 kl. 11.00.

14. Se fx Berlingske Tidende (morgen) 9. april 1927; Nationaltidende (aften) 9. april 1927.

15. Textilarbejderen nr. 4-5 april/maj 1927; Nationaltidende (morgen) 12. juni 1927.

16. Pürschels samtidige mødeoptegnelse 10. juni 1927 og Pürschels dagbogsnotits 13. juni 1927.

Den konservative harme var fuldt forståelig, for regeringens behandling af tekstilindustrien måtte anses som en prøveklud på, hvad den agtede at gøre i erhvervspolitisk henseende, også når det gjaldt andre ledtrængte industrier.

Vreden over regeringens behandling af de konservative komplicerede i juni-dagene forholdet mellem de to partier, men samtidig slog afvisningen revner i de konservatives enighed. Hvor den konservative gruppe i løbet af foråret 1927 havde bakket forslagene op, var en nagende tvivl ved at slå ned blandt gruppens medlemmer. Den gammeldags-indstillede proprietær-fløj, bestående af Fibiger, Rasmussen-Byskov, Piiper m.fl. havde aldrig været indstillet på at føre en kollisionskurs med Venstre i erhvervspolitikken, så meget mindre som proprietær-fløjen i partiet havde fælles interesser med Venstre i ikke at skade landbrugseksporten. Så længe regeringen havde vist interesse i muligvis at hjælpe de hårdst ramte industrier, så længe rummede det ingen farer med lidt teatertorlen i toldspørgsmålet. Men når regeringen ikke var villig til at yde støtte for industrien, måtte man hellere tage told-forestillingen af plakaten. Den overvejende del af gruppen, især fremtrædende medlemmer af folketingsgruppen, anført af Pürschel, Drachmann, Sven og Korsgaard mente dog stadig, at der var behov for at vise flaget i denne sag, især da den lå bag partiets store fremgang ved valget i 1926.

Brydningerne var ved at opstå, da Pürschel d. 15. juni foreslog at fremsætte et selvstændigt told-forslag på den af regeringen afviste tekstilindustris vegne. Af de 27 tilstedeværende medlemmer modsatte 4 sig forslaget medens 2 undlod at stemme¹⁷. Endnu udgjorde modstanderne mod toldpolitikken et mindretal. D. 17. juni fremsatte Pürschel derfor tekstilforslaget i folketinget, hvorefter det sendtes i det samme udvalg som de øvrige konservative toldforslag. Dette udvalg benævntes nu almindeligvis som »dumping-udvalget« og var kendt i dagspressen for talrige lækager og for Pürschels meget fyrige formandsskab¹⁸.

17. Kons. rigsdagsgruppes protokol 15. juni 1927 kl. 14.00.

18. Bertel Dahlgaard har i sine erindringer selv givet udtryk for, at »Fø handlingerne i det nedsatte toldudvalg hører til de mest bevægede og komplicerede jeg har deltaget i.« Bertel Dahlgaard: Kamp og samarbejde (1964) p. 38.

Socialdemokratisk kriseværn?

I de selvsamme timer som Pürschel fik overtalt gruppen til at fremsætte toldforslaget på tekstilindustriens vegne, skete en politisk kovending i Vejle, som nok flere konservative gerne ville have været bekendt med. I Vejle afholdt Socialdemokratiet partikongres, hvor et nyt partiprogram vedtoges. I partiprogrammet åbnedes der mulighed for, at Socialdemokratiet ville kunne anvende told. Ordet told havde været et tabu-ord i socialdemokratiske kredse og fik den eufemistiske betegnelse »importafgifter«, men meningen var klar nok: De konservative stod nu ikke alene med et program, der fordrede told. Folketingets største parti, Socialdemokratiet, kunne – såfremt der blev taget hensyn til forbrugernes omkostninger ved øget told – også støtte told. Tilsammen havde de konservative og Socialdemokratiet nu et flertal i folketinget, dog ikke i landstinget.

Det havde altid ulmet under overfladen i Socialdemokratiet, at krisetold kunne komme på tale i strenge tider. En af årsagerne til, at regeringen Stauning havde været så trængt i efteråret 1926, var, at i løbet af sommeren 1926 begyndte krav om told at indløbe ikke alene fra arbejdsgiverorganisationer men også fra fagforbund, der støttede arbejdsgivernes henstillinger. Stauning havde dengang overhørt kravet af hensyn til Det radikale Venstre og den frihandelsvenlige gruppe inden for partiet, der formentlig lededes af C. V. Bramsnæs¹⁹.

Da Socialdemokratiet kom i opposition efter valget i dec. 1926, var partiet ikke længere hæmmet i parlamentarisk forstand. Bruddet med de radikale og den voldsomme arbejdsløshed i vintermånederne 1926-27 animerede stemningen i partiet for told af en eller anden slags. Stauning afholdt sig dog fra offentligt at give udtryk herfor før kongressen i juni 1927.

Staunings nye protektionistiske linie tog brodden af flere af fagforbundenes kritik af Socialdemokratiets manglende initiativ. Dansk Skotøjsarbejderforbund havde d. 24. maj 1927 støttet de konservative toldforslag²⁰, men efter at socialdemokraterne fremsatte deres eget toldforslag kunne fagforbundene fuldt ud bakke op bag partiets egne.

D. 24. juni 1927 fremsatte Socialdemokratiet sit eget forslag, for at følge resolutionen fra kongressen 15. juni op. Hermed tilkendegaves det, at et flertal i folketinget udenom regeringen støttede told af en eller anden

19. Københavnske Skotøjsfabrikanter og Dansk Skotøjsarbejderforbund havde rettet en fælles henvendelse til ministeriet Stauning d. 23. juni 1926 om kriseværn, d. 28. sept. 1926 henvendte Dansk Textilarbejderforbund og Textilfabrikantforeningen sig også til Stauning med ønske om krisetold.; C. V. Bramsnæs Erindringer (1965) p. 135ff.

20. RT tillæg A bilag XVIII sp. 3245-48 til betænkn. om kons. skotøjsforslag.

art. Det socialdemokratiske forslag fremsattes som ændringsforslag til det konservative forslag. Det socialdemokratiske forslag faldt som en bombe for både de konservative og Venstre. Ingen havde anet kor sekvenserne af den resolution, Stauning med et snuptag havde fået vedtaget på partiets landsmøde.

Konservative brydninger

Rygterne om, at Socialdemokratiet som en anden »dark horse« fra sidelinjen var ved at blande sig i begivenhederne fik den konservative partiledelse først nys om en uge efter kongressen, d. 23. juni 1927. Denne nye parlamentariske situation kom til at medføre et definitivt brud mellem Christmas Møller og Pürschel. Christmas Møller var tydeligt bekymret over Pürschels stærkt erhvervspolitiske linje. Christmas Møller mente, at det var en fejltagelse, at man havde lagt så stor vægt på erhvervspolitikken, i stedet mente han, at valgfremgangen i 1926 skyldtes vælgernes tro på Det konservative Folkeparti som det sparsommelige parti (altså at nedskæringspolitikken var vigtigst)²¹.

Hvis man skal sætte dato på udløsningen af skismaet mellem landbofløjen²² og toldfløjen i partiet, repræsenteret af henholdsvis Christmas Møller og Victor Pürschel, så er 23. juni 1927 en belejlig dato, og katalysatoren var rygtet om, at et socialdemokratisk toldforslag var på vej. Fra nu af ville Christmas Møller så vidt muligt modarbejde Pürschel af frygt for et konservativt-socialdemokratisk samarbejde.

Trods uenigheden ønskede de konservative at udnytte den nye situation taktisk ved at presse regeringen til at bøje sig for de konservative ønsker om told. Dette blev på møder de følgende dage pure avisst af regeringen, der ikke var sindet at vige en millimeter fra sin oprindelige beslutning om ikke at hjælpe tekstilindustrien.

En af årsagerne til, at regeringen kunne tillade sig denne støjhed, var, at man var bekendt med de divergerende holdninger inden for den kon-

21. Pürschels dagbogsnotits 27. juni 1927.

22. Der anvendes her betegnelsen »landbofløjen« som den frihandelsvenlige fløj i partiet, da det var den, som fremfor alt gik imod partiets erhvervspolitik i 1927. Begrebet landbofløjen rummer i denne artikel derfor også enkelte konservative partifæller, der vel var »byfolk«, men grundet deres tilknytning til Grosserer-societetet m. a. støttede de også frihandel. Det var dog et karakteristika i 1927, at folketingsgruppen: grosser-fløj, Aksel B. Lange og frem for alt Halfdan Hendriksen, faktisk støttede køsetold. (Christmas Møller i brev til Gertrud C. M. 4. juli 1927, pk. 72 i C. M.s arkiv, Ri sarkivet).

servative gruppe. De førende konservative dagblade, Nationaltidende og Berlingske Tidende, førte vidt modstridende synspunkter i erhvervs-spørgsmålet. Nationaltidende begyndte fra midten af juni 1927 at bakke Christmas Møllers moderate linje op, selv om Pürschel formentlig endnu havde flertal i gruppen. Årsagen var, at Pürschel havde opsagt samarbejdet med bladets politiske redaktør Tang, da denne havde angrebet Povl Drachmann. Pürschel havde anmodet gruppen om at undgå Tang, men i stedet begyndte Christmas Møller at benytte denne som forbindelsesled²³.

Det andet store konservative hovedstadsblad, Berlingske Tidende, havde voldt partiet endnu større vanskeligheder siden valget i 1926. Anders Vigen førte i bladets lederspalter en hårdhændet kritik af de konservatives villighed til nedskæring af tjenestemandslønninger. Det var selvk klart, at Berlingske Tidendes angreb på partiets nedskæringspolitik, var et alvorligt problem på grund af partiets store gruppe af vælgere blandt embedsmænd. Til sidst bekendtgjorde Pürschel i en meget omtalt artikel i Berlingske Tidende under overskriften »Balla ca lajifik« (spansk/marokkansk iflg. Pürschel, betydende: Tak for mad, men med den egtl. betydning: Nu kan det være nok!), at Berlingske Tidende udtalte sig på egne vegne. Den konservative gruppe ville ikke vedstå sig Berlingske Tidendes ledere²⁴. Pürschel havde dermed de facto opsagt også et samarbejde med Berlingske. Under krisen i sommeren 1927 skulle det få ubetalelige følger for Pürschel. Nationaltidende blev Christmas Møllers og landbofløjens talerør, samtidig med at Berlingske Tidende angreb den konservative toldfløj for ikke at være vidtgående nok i sin toldpolitik. Det var selvfølgelig en linie, der reelt bakkede Pürschels erhvervs politik op, men denne var det ikke muligt for Pürschel at få presset igennem i rigsdagsgruppen. Pürschel havde p.g.a. sin temperamentsfuldhed dermed afskåret sig fra at have indflydelse på de to store københavnske partiblade.

Den interne uenighed mellem landbo-fløjen og told-fløjen hos de konservative var derfor ingen hemmelighed for regeringen. Til trods herfor forsøgte Pürschel stadig ved flere personlige møder hos Madsen-Mygdal i statsministeriet at overtale regeringen til blot at yde en mindste indrømmelse. Men også disse drøftelser var dømt til at slå fejl²⁵.

De konservative sad således i den ejendommelige situation, at regeringen ikke ville røkke sig en tøddel, samtidig med at Socialdemokratiet var

23. Pürschels erindringsmanuskript utilg. 1963/94, Pürschels arkiv, KB.; Konservative rigsdagsgruppes protokol 29. marts 1927 kl. 11.30; brev til Christmas Møller (C.M.) 10. maj 1933, C.M.s arkiv pk. 8, RA.

24. Berlingske Tidende (morgen) 28. maj 1927; Pürschels dagbogsnotits 14. juni 1927.

25. Pürschels dagbogsnotits 27. juni 1927 og 5. juli 1927.

villigt til at gå med til told. Store dele af det socialdemokratiske forslag havde dog intet med told at gøre, men var til gengæld garanteret opkog af det storstilede socialdemokratiske industristøtte-forslag fra efteråret 1926, som Stauning var gået til valg på. De konservative medlemmer i det såkaldte dumping-udvalg, der behandlede kriseværns-forslagene havde derfor også gjort venligt men bestemt opmærksom på, at det kun var de deciderede told-afsnit i det socialdemokratiske forslag man kunne gå i forhandling om. Og det var vel at mærke de konservative forslag, der skulle forhandles ud fra.

1. juli 1927 blev den afgørende dato i Pürschels forcering af erhvervspolitikken. På et konservativt gruppemøde denne dag kom hele spørgsmålet til afgørende debat. Pürschels villighed til at indgå forlig udenom regeringen fik nu selv protektionistiske tilhængere som Drachmann til at få kolde fødder²⁶. På mødet blev udstukket retningslinjerne for nærmere forhandlinger med Socialdemokratiet, siden regeringen var så utilærmelig. Mødet og det forhandlingsoplæg med Socialdemokratiet, der blev vedtaget, blev et klart nederlag for Pürschel. Det vedtagne forhandlingstilbud var fremsat af næstformanden i folketingsgruppen, baron Otto Reedtz-Thott. Ganske vist regnedes Reedtz-Thott almindeligvis som fortæller for det borgerlige samarbejde, men samtidig var Reedtz-Thott Pürschels ankermand i gruppen. At Reedtz-Thotts forhandlingsoplæg ikke var særligt vidtgående betegner, at toldfløjen i partiet var ved at smuldre. Nederlaget var så meget større for Pürschel, fordi trofaste støtter som Drachmann og nu Reedtz-Thott faldt fra og dermed medvirkede til at hæmme et erhvervsforlig uden om regeringen. Pürschels handlekraft stækkedes på denne måde betydeligt. Han fik ikke mandat til at føre selvstændige underhåndsforhandlinger med Stauning, hvilket han meget gerne ville have haft. Hovedresultatet af mødet d. 1. juli var, at forhandlingerne skulle føres åbenlyst i dumping-udvalget, og at der kun kunne ændres minimalt på de konservative forslag²⁷.

At Pürschel forsøgte sig med at føre fortrolige forhandlinger med Stauning ved vi fra senere kilder. Det er sandsynligvis sket i den d. 1. juli, hvilket giver en forklaring på det grundlag for videre forhandlinger, der blev sat op. Pürschel hævdede siden, at der var gode muligheder for at komme til et forlig med Socialdemokratiet på baggrund af den drøftelse

26. C.M. til Gertrud C.M. 25. juni 1927 pk. 72; Pürschel skriver selv i sine erindringer: »Jeg mindes, at selv Drachmann en gang i et partimøde sagde, at jeg havde en tyrkertro på beskyttelsespolitikken, som end ikke han havde.«

27. Konservative rigsdagsgruppes protokol 1. juli 1927 kl. 12.00; C.M. i brev til Gertrud C.M. 2. juli 1927.

han havde med Stauning²⁸. Selv om det siden blev Pürschels mission over for partiet at bevise, at Socialdemokratiet og de konservative sagtens kunne være kommet til et forlig, så er det formentligt rigtigt, at Stauning og Pürschel ikke har haft de store vanskeligheder med at komme overens. De tilhørte begge toldfløjen i deres partier; problemet var, om de kunne få deres grupper med. Det skulle tilmed vise sig, da forhandlingerne brød sammen, at det var meget små forskelle, der reelt skilte parterne.

Men der blev ikke nogen kage af den dej. Da Pürschel gav gruppen meddelelse om forhandlingerne med Stauning – hvilket sandsynligvis kan have været den afgørende 1. juli – rejste der sig en storm imod ham. Hovedkritikken blev fremført af Christmas Møller²⁹, der mente, at Pürschel skulle have søgt om bemyndigelse af bestyrelsen. Det giver samtidig også en forklaring på det grundlag for videre forhandlinger, der blev sat op d. 1. juli.

Forhandlingsoplægget af 1. juli 1927 og en udtalelse fra Industrirådet d. 5. juli 1927 skulle sætte en stopper for Pürschels hemmelige forhandlinger med Stauning og for realitetsforhandlingerne mellem Socialdemokratiet og de konservative i dumping-udvalget. Industrirådets udtalelse var en vurdering af det socialdemokratiske importafgift-forslag. Industrirådet gjorde i udtalelsen opmærksom på, at den syntes, idéen var umiddelbart tiltalende, men gennemførligheden meget kompliceret, og at det »... måtte betragtes som sandsynligt at systemet vil bryde sammen i praksis.« Udtalelsen er ret interessant, da rådets formand, direktør Overgaard – ved en personlig henvendelse fra Staunings side – havde givet det socialdemokratiske forslag det blå stempel før det fremsattes 24. juni 1927³⁰. Industrirådets udtalelse d. 5. juli var afgørende, idet de konservative med denne udtalelse i ryggen afviste videre forhandling med Socialdemokratiet overhovedet. Stauning bebrejdede med god grund Industrirådet dets pludselige omsving i holdningen til det socialdemokratiske forslag.

Efter sammenbruddet i forhandlingerne mellem de konservative og So-

28. Pürschel i brev til Jack Westergaard 4. maj 1933; C.M. i brev til Pürschel 7. maj 1933; Pürschel i brev til C.M. 10. maj 1933. Pürschel skriver endvidere i sit erindringsmanuskript: »Jeg bad derfor Thorvald Stauning om en fortrolig samtale. Han var noget overrasket, men erklærede sig villig. Jeg havde som gruppeformand til rådighed et værelse, som tidligere havde været benyttet af partiets nu afdøde sekretær, M. J. Blicher. Det lå i mellemetagen lige ved den opgående elevator og lå således meget bekvemt for et hemmeligt rendez-vous. Nu kom Stauning og vi talte lige ud om tingene. Der var udmærkede udsigter til en forståelse. Man ønskede visse garantier for arbejderne ved forslagernes gennemførelse ...«

29. Ovenfor anførte breve i note 28.

30. Bilag XI sp. 3211-18 i RT tillæg B (betænkn). IRs udtalelse.; FF sp. 7521.

cialdemokratiet i dumpingudvalget, forsøgte de konservative at redde æren ved atter engang at presse regeringen til en indrømmelse, og tilsyneladende må regeringen selv være kommet til det resultat, at en meget lille indrømmelse måske kunne få den konservative harme til at fortone sig. På et møde 6. juli 1927 tilbød regeringen derfor at indføre importregulering for konfektionsvarer samt fremsætte et dumping-forslag³¹. Regeringens tilbud var i konkret indhold så ubetydelige, at de konservative afviste dem blankt. Når de konservative forhandlere uden videre afviste tilbuddene uden nærmere overvejelse i gruppen, skyldtes det, at regeringen for det første slet ikke ville røbe det nærmere indhold af sine tilbud, for det andet at de konservative på forhånd skulle love at trække deres egne forslag tilbage. Regeringen havde selv været udsat for et stort pres fra Venstres rigsdagsgruppe, der end ikke var særlig villig til at yde disse mikroskopiske tilbud til de konservative³².

D. 7. juli 1927 besluttede de konservative på et partimøde kun at sende partiets skotøjsforslag videre til anden- og trediebehandling. Af de oprindeligt fire fremsatte kriseværns-forslag fra marts og juni måned skulle striden således stå om et enkelt forslag kun gældende skotøjsbranchen, som tilføjedes nogle mindre ændringer. At det lykkedes at få tilføjet nogle minimale ændringer, der kunne mildne socialdemokraterne, var formentlig været Pürschels værk. I hvert fald overraskedes Christmas Møller, der troede, at et flertal i gruppen ikke ville gå med til ændringer, som socialdemokraterne kunne goutere³³.

Efter at de konservative havde vedtaget at sende deres skotøjs-forslag til anden og tredie behandling lå situationen således, at de konservative havde spillet afgørelsen i hænderne på Stauning. Eftersom de konservative fastholdt deres skotøjs-forslag var det op til den socialdemokratiske gruppe at beslutte, om man skulle stemme for det konservative forslag.

På et socialdemokratisk partimøde d. 8. juli 1927 vedtog man at støtte den holdning, partiets medlemmer af dumping-udvalget havde indtaget over for det konservative skotøjs-forslag, nemlig at man ikke kunne acceptere det. I desperation over udsigten til at der ikke blev enighed om krisetold mellem Socialdemokratiet og de konservative ringede den ivrige toldtilhænger Hans Nielsen efter mødet skotøjsfabrikantenes formand, C. J. Sørensen, op. Hans Nielsen fortalte, at som situationen var, kunne Socialdemokratiet efter al sandsynlighed ikke stemme for et konservati-

31. Pürschels samtidige mødeoptegnelse 6. juli 1927.

32. Venstres forhandlingsprotokol 6. juli 1927 kl. 12.00, Venstres arkiv, R. 1.

33. C.M. i brev til Gertrud C.M. 7. juli 1927; Nationaltidende (morgen) 7. juli 1927.

ve forslag, med mindre det indeholdt bestemmelser mod uretmæssige prisforhøjelser. Hans Nielsen spurgte nu, om skofabrikkerne var villige til at underkaste sig en sådan kontrol³⁴. Hans Nielsen fik arrangeret et møde mellem Stauning og skotøjsfabrikanterne d. 11. juli 1927, og efter dette møde var fabrikanterne villige til at acceptere en række tilføjelser om kontrol til det konservative skotøjsforslag. Stauning kunne derfor kundgøre over for de konservative medlemmer i dumpingudvalget d. 12. juli, at Københavnske Skotøjsfabrikanters formand var villig til at gå med til en række yderligere kontrolbestemmelser ud over dem, der var fastlagt i det konservative forslag. Hvis de konservative kunne indføje disse i deres ændringsforslag, var det muligt, at det konservative skotøjsforslag blev »mere acceptabelt« for Socialdemokratiet³⁵. De tilføjelser, Stauning ville have indført var små, og da fabrikanterne godt kunne acceptere dem, besad de konservative en reel chance (eller risiko) for at socialdemokraterne stemte for.

Pürschel så hellere end gerne, at de konservative accepterede Staunings små kontrolbestemmelser. På et partimøde om eftermiddagen den samme dag overbragte Pürschel og Drachmann derfor Staunings tilbud, men det blev afvist af gruppen³⁶. Sagligt havde Socialdemokratiet og de konservative været meget tæt på et forlig. Efter d. 12. juli forelå der således ikke andre muligheder for de konservative og Socialdemokratiet end at fremsætte hver sit toldforslag ved anden behandlingen d. 14. juli.

De sidste taktiske overvejelser i Socialdemokratiet og regeringen

I Socialdemokratiet var det åbenlyst, at hvis der skulle gennemføres et krigseværn til fordel for industrien, bestod kun den mulighed, at man skulle trække sit eget forslag tilbage og i stedet stemme for det konservative forslag.

På et bestyrelsesmøde d. 13. juli 1927 opregnede man de 4 muligheder, partiet havde: For det første kunne man af saglige grunde godt stemme for det konservative forslag. For det andet kunne man også stemme for det

34. Dansk Læder- og Skotøjstidende nr. 21 1. august 1927.

35. Berlingske Tidende (aften) 12. juli 1927.

36. Kons. rigsdagsgruppes protokol 12. juli 1927 kl. 14.15.

konservative forslag med en politisk motivering. For det tredje kunne man stille regeringen et mistillidsvotum og endelig for det fjerde, kunne man i stedet lade ordføreren eksaminere regeringen om dens stilling.

Ved det efterfølgende gruppemøde samme dag blev der afgivet 25 stemmer for det konservative forslag med en politisk motivering. For at undlade dette og i stedet stille en dagsorden stemte 40³⁷. Formuleringen af dagsordenen overlodes til Stauning, der behændigt snuppede et uddrag fra den konservative mindretalsbetænkning om skotøjsforslaget. Med denne taktiske finesse var det vel Staunings tanke, at de konservative ville føle sig forpligtet af deres egen betæknings ordlyd.

Der kan næppe foreligge tvivl om, at Stauning havde håbet, at gruppen ville stemme for det konservative forslag, så man kunne vælge regeringen på denne måde. Hans Niensens henvendelse – angiveligt ned Staunings billigelse – til skofabrikkerne viser de hårdnakkede forsøg, »toldfløjen« i Socialdemokratiet, Stauning, Hans Nielsen, Borgbjerg m.fl. gjorde for at gennemføre et toldforlig.

Kalkulen i Socialdemokratiet må nu have gået på, at både det socialdemokratiske og det konservative forslag ville blive nedstemt ved anden behandlingen den 14. juli. Når det var blevet klart under den sikkert lange debat, skulle den socialdemokratiske dagsorden fremsættes, og der ville da foreligge en hypotetisk mulighed for, at de konservative ville stemme for den, da de næppe kunne undslå sig, eftersom ordlyden af dagsordenen var hentet fra deres egen mindretalsbetænkning.

Men der blev også smedet rænker i regeringen og i Vensres folketingsgruppe. På to partimøder henholdsvis d. 12. juli og især d. 14. juli var efterhånden en taktisk manøvre blevet udklækket, som efter al sandsynlighed Oluf Kragh var ophavsmand til: Venstre skulle undlade at stemme ved anden behandlingen³⁸. Kalkulen i regeringen gik således på, at de konservatives forslag ville blive nedstemt af socialdemokraternes og de radikales stemmer, medens det socialdemokratiske forslag ville blive vedtaget med socialdemokraternes egne stemmer. De konservative ville således være tvunget til ved tredje behandlingen at fremsætte deres eget forslag som ændringsforslag til socialdemokraternes, som nu var gået hen og blevet hovedforslag. Det ville være en stor ydmygelse for de konservative at skulle lade deres kriseværnsforslag blive degraderet til et ændringsforslag til et socialdemokratisk forslag. Set i lyset af det pres, de konservative

37. Socialdem. gruppe- og bestyrelsesprotokol 13. juli 1927 kl. 11.30.

38. Venstres forhandlingsprotokol 12. juli 1927 (løst bilag) og 14. juli 19. 7 (løst bilag bag i protokollen).

havde udsat regeringen for gennem hele foråret, kunne ydmygelsen næppe blive større.

Regeringens taktiske manøvre skulle vise sig at passe perfekt på det kommende hændelsesforløb og samtidig skulle den tilføje de konservative et sådant parlamentarisk prestigetab, at de konservative forblev i en underlegen rolle indtil finanslovsafstemningen d. 21. marts 1929.

Men alt det kunne Venstre ikke vide på partimødet d. 14. juli. Madsen-Mygdal skitserede derfor også, at hvis de konservative fik vedtaget deres toldforslag måtte konsekvensen blive, at han ikke ville tage ansvaret for at føre det videre. På partimødet d. 12. juli havde han ment, at »... får vi en afstemning i folketinget imod os, er det udtryk for dannelsen af et nyt flertal, og det må vi tage stilling til, til den tid. Det ville være ret nærliggende for os at tage et valg, hvis de to partier løb sammen, thi det er et brud på hele valgets politik den 2. december, men på den anden side kan det måske være rigtigt, at lade de to partier enes om at danne en ny regering«³⁹.

Det var altså overvejende sandsynligt, at Madsen-Mygdal overvejede at demissionere, hvis udfaldet blev negativt for regeringen, uanset at regeringen besad muligheden for at nedstemme et kriseværnsforslag i landstinget, hvor Venstre og de radikale tilsammen havde et flertal⁴⁰. Om Madsen-Mygdal ville have udskrevet valg eller anbefalet en konge-runde kan der kun gisnes om.

Hvordan var stemningen blandt de konservative medlemmer kort før afstemningen d. 14. juli? Uro havde bredt sig blandt flere medlemmer ved læsningen af Socialdemokraten d. 14. juli, som havde bebudet, at Madsen-Mygdal ikke skulle føle sig for sikker i sadlen, thi han vidste ikke hvad dagen kunne bringe. Flere konservative havde hermed troet, at socialdemokraterne ville stemme for det konservative forslag⁴¹.

Christmas Møller var heller ikke særlig begejstret for det tilfælde at de konservatives eget forslag blev vedtaget. I et brev til sin hustru, Gertrud Christmas Møller d. 13. juli gav han udtryk for, at »Den spændende dag bliver sandsynligvis imorgen torsdag – hvad der sker er ikke til at sige. Stemmes ministeriet bort ved at vort forslag vedtages, så *kan* der komme [et] konservativt ministerium. Men jeg håber det ikke ...«⁴²

For Pürschel var tanken om et konservativt ministerium derimod frug-

39. Ibid. 12. juli 1927.

40. Edvard Brandes havde d. 9. juli 1927 under finanslovsdebatten i Landstinget gjort det uklart, om Det radikale Venstre ville stemme imod kriseværnet i Landstinget, da han havde sagt, at et landstingsflertal ikke kunne modsætte sig et folketingsflertals vilje.

41. Hatting p. 233.

42. C.M. i brev til Gertrud C.M. 13. juli 1927.

ten af den konservative erhvervspolitik i foråret og sommeren 1927. Pürschel må have ment, at hvis det konservative toldforslag fik socialdemokratisk støtte, så tilkom det de konservative at danne en mindretalsregering. Når Pürschel kunne gøre sig forhåbninger om dette, må det have været ud fra det konservative krav om, at ved enhver regerings demission skulle man forsøge at danne en ny regering ud fra det bestående folketings parlamentariske sammensætning. Kunne en ny regering ikke dannes ud fra dette, var man da først tvunget til at udskrive valg. De fleste konservative ville sikkert have gjort korsets tegn for sig, hvis de skulle sidde i en mindretalsregering baseret på socialdemokratiets støtte. Men Pürschel legede med tanken i sommeren 1927⁴³ og en sandsynlig støtte hertil har ganske givet været Fraenkel og ikke mindst Korsgaard, der så tidligt som i begyndelsen af juni havde ønsket at stille Madsen-Mygdal et konservativt mistillidsvotum⁴⁴. Men de var få, og Christmas Møller modarbejdede dem så kraftigt, som han kunne, efter at han havde allieret sig med gruppens »grønne« agrarfløj.

Bastilledagene 14. og 15. juli 1927

Stormløbet på regeringen skete ved anden og trediebehandlingen d. 14. og 15. juli. Som om der var en skjult symbolsk sammenhæng, fandt stormløbet sted på datoen for Bastillens fald, men i modsætning til Paris' borgeres vellykkede anfald på Bastillen 138 år tidligere, kom der hverken told eller regeringens fald som en lykkelig ende på eventyret om kriseværnet.

Den afgørende dag blev d. 14. juli, hvor Venstres taktiske manøvre ved at undlade at stemme ved anden behandlingen skulle høstes laurbær. Den langstrakte debat begyndte kl. 13.00 og sluttede først kl. 02.00 om natten. Pürschel gav under debatten udtryk for den dybe bitterhed, de konservative følte over Venstres og regeringens urokkelighed. Han understregede, at det borgerlige samarbejde måtte foregå på lige vilkår og sagde tillige: »Det skal ikke være således, at partiet Venstre mener, at kunne sige til

43. Pürschels dagbogsnotits 27. juni 1927; Pürschel i brev til C.M. 10. maj 1933 (C.M.s arkiv); Pürschel skriver desuden i sine erindringer: »Til den afsluttende forhandling i Folketinget juni (juli, BBT) 1927 gik Stauning med fuldmagt fra sin gruppe til at støtte en ren konservativ regering med et rent beskæftigelsesmæssigt program. Noget med forsvar skulle vi jo ikke have lov til at lave, men det kunne vi jo, omend i meget begrænset omfang, have gennemført sammen med Venstre.« Der er intet belæg for i Socialdem.s protokoller, at Stauning har fået en sådan fuldmagt.

44. Kolding Folkeblad 14. juli 1927.

Det konservative Folkeparti: Om disse forslag må I forhandle, om hint ikke, med disse folk må I tale, med hine ikke«⁴⁵.

Først over midnat meddelte Ventres ordfører – Himmelstrup – langt om længe, at begge forslag, såvel det konservative forslag og den af socialdemokratiet stilede ændring, var lige uacceptable for Venstre, som derfor ville undlade at stemme. Med denne taktiske finesse blev Socialdemokratiets ændringsforslag vedtaget med Socialdemokratiets egne 53 stemmer mod de konservatives og radikales 46. Det konservative forslag bortfaldt nu.

De konservative var dermed havnet i den bizarre situation, at hvis de ville gennemføre told, skulle de enten stemme for det socialdemokratiske forslag eller stille deres forslag som ændringsforslag til det socialdemokratiske, som skulle til tredje behandling næste dag. Det var selvklart, at den sidstnævnte mulighed var den eneste de konservative kunne vælge, og man vedtog derfor på partimødet d. 15. juli at fremsætte partiets skotøjsforslag som ændring til det socialdemokratiske forslag, der nu var gået hen og blevet hovedforslag. For at dæmpe rygterne om den interne splittelse i partiet blev det besluttet, at samtlige 28 medlemmer af folketingsgruppen skulle være medforslagsstillere⁴⁶.

Tredie behandling blev lidt af et antiklimaks ovenpå den spændingsladede 14. juli. Det konservative forslag faldt efter kort debat med 69 stemmer mod 30, idet Venstre atter undlod at stemme. Efter det konservative ændringsforslags forkastelse, kom det socialdemokratiske told- og tilskudsforslag til forhandling. Dette forslag kunne selvfølgelig kun opnå socialdemokraternes egen støtte, hvorfor det nedstemtes med 90 stemmer

45. FF sp. 7545-46; Pürschel giver selv en meget livlig skildring af sin ordførertale d. 14. juli 1927 i sine erindringer: »Det var således under meget dårlige auspicer, jeg skulle føre ordet i denne meget vigtige sag. Jeg var stærkt overanstrengt og hvad værre var, den daglige underminering havde angrebet, mit af naturen så kæmpestærke, nervesystem ... Jeg begyndte min tale med den sikre vished, at nederlaget ventede forude. Da jeg var kommet godt i gang, skete på en gang det forfærdelige, at jeg blev stum. Jeg kunne ikke få et eneste ord frem, end ikke så meget som en undskyldning for, at jeg måtte afbryde. Jeg måtte indskrænke mig til tavs at bøje mig for formanden og forlade talerstolen. Medens formanden gav ordet til den næste taler, samlede nogle partifæller om mig, og efter nogle minutters forløb kom taleevnen tilbage. Jeg kunne ingen forklaring give på det hele. Med virkelig taknemmelighed mindes jeg fru Mallings Hauschultz, der trak mig ned i snapstinget og gav mig æggeblomme og svensk punch. Efter en halv times forløb gik jeg tilbage til salen og indtegnede mig påny som taler. Der gik dog en rum tid, inden jeg påny fik ordet. Da jeg gik op til talerstolen, passerede jeg Sven, der sagde: »Det er en stor risiko for Dem at tage ordet igen. De er vel klar over, at hvis det går galt én gang til, er De færdig!« Det var egentlig ikke nogen god salut at få, da jeg naturligvis i forvejen var noget nervøs for, om stemmen nu ville holde. Det gjorde den heldigvis.«

46. Kons. rigsdagsgruppes protokol 15. juli 1927 kl. 10.00.

imod 55. Stauning havde været velvidende om sit toldforslags kranke gang og havde derfor midt under behandlingen fremsat sin dagsorden, i den stille forhåbning, at de konservative var villige til at vælte regeringen i forbindelse over det konservative toldforslags havari. Dagsordenen beklagede, at trods statsministerens løfter havde regeringen skudt enhver realitetsbehandling af erhvervsspørgsmålet til side, og at regeringen fortsat nægtede at medvirke til en aktiv erhvervspolitik⁴⁷. Dagsordenen var som tidligere nævnt en ordret afskrift af den konservative miniretalsbetænkning. I den efterfølgende debat, hvor Madsen-Mygdal erklærede, at regeringen absolut ikke kunne acceptere dagsordenen, måtte Pürschel med smidighed redegøre for, hvorfor de konservative var nødt til at stemme imod. Pürschel vedkendte sig ordlyden af dagsordenen men sagde, at til trods for at den lød »... aldrig så smukt, sikrer [den] intet om helst i retning af en positiv erhvervspolitik ...«⁴⁸.

Dagsordenen nedstemtes derefter af Venstre, de konservative og de radikale med 90 stemmer mod Socialdemokratiets 53 stemmer.

Pürschel vurderede flere år senere hændelsesforløbet på denne måde: »Madsen-Mygdal gik da ind til kampen med vished for, at dele af den konservative gruppe i virkeligheden var enig med ham. Derimod gik jeg til den afgørende forhandling med bevidstheden om, at gruppen i virkeligheden var delt, og at den ydre enighed, der viste sig i, at vi alle stemte sammen, i virkeligheden var humbug, en humbug, som det var forargeligt at skulle medvirke til. Resultatet kunne ikke være tvivlsomt. Det blev den største ydmygelse noget parti i min tid har oplevet på rigsgængen. Da forhandlingerne med os (dvs. mig) var bristede, stillede Socialdemokratiet ændringsforslag, der gjorde forslagene uantagelige for os. Vi stemte imod, men Venstre, for hvem disse ændringsforslag var endnu mere uantagelige, end de var for os, undlod at stemme [ved anden behandlingen, BBT], hvorefter ændringsforslagene vedtoges med socialdemokraternes stemmer, mens vi kom i den forsmædelige situation at måtte stemme imod vore egne forslag »således ændrede«⁴⁹.

De konservatives kriseværnspolitik led således et afgørende nederlag, mens regeringen kunne sunde sig på, at det var lykkedes dem – næsten gratis – at gennemføre sin nedskæringspolitik i foråret med de konservatives støtte uden at have gengældt den konservative hjælp med kriseværn af nogen art. Men for Stauning var gevinsten ej mindre: Det var lykkedes ham

47. FF sp. 7586.

48. Ibid. sp. 7587.

49. Pürschels erindringsmanuskript.

at sætte lus i skindpelsen i det borgerlige samarbejde. Det var desuden lykkedes ham at overbevise fagforbundene for de betrængte brancher om, at deres kortvarige opbakning til de konservative toldforslag ikke havde kunnet betale sig. En yderligere gevinst var skotøjsfabrikanterne som til de konservatives forbavselse var svinget over til Staunings side. Den konservative deroute kunne næppe blive meget større.

Når de konservative led det nederlag på kriseværnet i sommeren 1927 skyldtes det tre faktorer: For det første var gruppen splittet på spørgsmålet. Gruppens by-prienterede medlemmer havde vist sig villige til at gå længere end de landbo-orienterede medlemmer. Formentlig havde det været muligt for Pürschel at presse landbo-fløjen til et forlig med Socialdemokratiet, hvis ikke Christmas Møller havde allieret sig med landbo-fløjen og modarbejdet formanden så hårdnakket. Men Pürschels politik rummede betydelige risici for en sprængning af partiet, hvilket Christmas Møller ikke kunne have noget ønske om. For det andet havde de idelige rivninger i partiet på toldspørgsmålet ikke været hemmelige, og Venstre kunne ud fra denne viden tillade sig at kue de konservative. Et væsentligt element heri var, at Christmas Møller benyttede de konservatives hovedorgan, *Nationaltidende*, til åbenlyst at agitere mod et forlig mellem socialdemokrater og de konservative. For det tredje havde Industrirådets støtte til de konservative forslag ladet meget tilbage at ønske. Industrirådet var i virkeligheden mere interesseret i at få gennemført nedskæringerne end tolden. I tilknytning hertil havde tillige *Grosserer-Societetet*, som også havde forbindelser til de konservative, stillet sig på bagbenene over for de konservative toldforslag. For sidstnævnte organisation har det dog ikke været muligt at konstatere nogen direkte påvirkning blandt de konservative.

De konservatives kriseværnspolitik eftersommeren 1927

Ovenpå ydmygelsen i sommeren 1927 var brodden blevet taget af de konservatives toldpolitik, og socialdemokraterne virkede ikke nær så forhåbende på en taktisk udnyttelse af situationen.

Et udenrigspolitisk intermezzo skulle kortvarigt udspille sig efter den lange rigsdagssamling i 1927. Venstres hovedargument havde været de skadelige virkninger af at føre en toldpolitik, og det gjaldt især, når Venstre repræsenterede den gruppe af vælgere, der i høj grad var ansvarlige for hovedparten af landets eksportindtægter (ca. 80 % af hele eksporten var landbrugseksport). Førte man en protektionistisk politik, kunne det få

konsekvenser for landbrugseksporten, og det ville især siges til Storbritannien.

Efter toldforslagenes fald d. 15. juli drog Madsen-Mygdal og Pürschel landet rundt og holdt taler. I en tale i Fruens Bøge i Odense d. 18. juli antydede Madsen-Mygdal svagt, at en udenlandsk henvendelse havde fundet sted som følge af de konservative toldforslag. Pürschel følte sig provokeret af Madsen-Mygdals tale og replicerede i en tale d. 24. juli, at der var tale om henvendelse fra et land, der var hovedaftager af dansk landbrugseksport. Pürschel betegnede henvendelsen som »... en af den slags dusinhenvendelser, som vore gesandter indsender en mængde af i årets løb. Den pågældende henvendelse er af en lignende art, og vi behøver såmænd ikke at tage mindste hensyn til den«⁵⁰. Pürschels kontroversielle tale foranledigede den anglofile kong Christian X til at anmode udenrigsminister Moltesen om at give Pürschel en fortrolig reprimande herfor. Også fra tysk side havde der i øvrigt fundet en henvendelse sted⁵¹.

Oven på dette intermezzo skulle den næste batalje mellem Venstre og de konservative om toldpolitikken først finde sted i samlingen 1927-28, men omfanget og agitationen blev slet ikke af samme omfang som i 1927. De konservative fremsatte 4. nov. 1927 forslag til lov om aktiv erhvervsstøtte. Forslaget berøede hovedsageligt på to hovedpunkter: For det første kunne et rigsdagsudvalg anbefale told såfremt opgørelser fra arbejdsløshedsanvisningen og arbejdsløshedsforsikringen viste, at der var mindst 15 %'s arbejdsløshed i en udvalgt branche. For det andet skulle der ud fra mestbegunstigelsesklausulen i danske handelstraktater pålægges lande, der i særlig grad vanskeliggjorde dansk eksport, straffetoldsatser.

Handelsminister Slebsager erklærede ved første behandlingen, at regeringen var villig til forhandling om forslaget, hvilket også Stauning gav udtryk for. De radikale gik som vanligt imod. Før anden behandling forelå betænkningen, hvor både socialdemokrater, radikale og Venstre udtalte sig imod lovforslaget. Socialdemokraterne stillede til anden behandling deres gamle toldforslag fra sommeren 1927 – denne gang dog kun de dele af forslaget, der reelt vedrørte told. Ved anden behandling 9. marts 1928 faldt Socialdemokratiets ændringsforslag med 79 stemmer mod 49, hvorefter det konservative forslag blev fremsat uforandret d. 14. marts 1928⁵².

50. Madsen-Mygdals tale i Nationaltidende (morgen) 19. juli 1927; Pürschel i Nationaltidende (morgen) 25. juli 1927.

51. Pürschels dagbogsnotits 17. august 1927; referat af samtale 23. marts 1927 i Niels Neergaards arkiv, RA, pk. 91.

52. Rigsdagsårbogen 1927-28 p. 466.

Under anden behandling fandt en interessant ordveksling sted, som siden er kommet til at stå som et udtryk for Christmas Møllers manglende interesse for partiets »aktive handelspolitik« i disse år. Det var en bemærkning som er værd at bide mærke i, fordi den blev citeret ofte sidenhen som et bevis på de konservatives manglende ønske om at føre en toldpolitik, når partiets daværende næstformand kunne sige sådant. I Nationaltidende dagen før anden behandlingen af forslaget om aktiv erhvervsstøtte blev Christmas Møller citeret for at have sagt, at »Toldspørgsmålet er på ny sænket ned i sin naturlige ubemærkethed her i landet ...«⁵³ Under anden behandlingen spurgte Stauning derfor Christmas Møller, om det var korrekt citeret af Nationaltidende, hvorpå Christmas Møller erklærede, at »Jeg er meget godt tilfreds med den måde, hvorpå Nationaltidende citerer ...«⁵⁴ Bemærkningen var overfor både regeringen og Socialdemokratiet et åbenlyst eksempel på, at Christmas Møller modarbejdede sit eget partis erhvervs politik.

Flere år senere, i 1933, da Pürschel var blevet marginaliseret i partiet på grund af den forliste erhvervs politik i 1927 og 28, mens Christmas Møller i høj grad havde draget nytte af Pürschels fejlslagne toldagitation, førte de to en større korrespondance om partiets erhvervs politik i slutningen af 20'erne. Her benægtede Christmas Møller hårdnakket over for Pürschel at have undermineret partiets erhvervs politik ved bl.a. sin famøse udtalelse: »Det er urigtigt, at jeg ikke støttede partiets toldpolitik bedst muligt i 1926-27. Jeg har aldrig talt om, at tolden var sænket ned i sin naturlige ubemærkethed, andre har påduttet mig noget sådant, og jeg har gang på gang benægtet det, hvad jeg dog ikke kan tænke mig, De kan være uvidende om«⁵⁵. Enten led Christmas Møller af hukommelsestab eller også – hvad der forekommer mest sandsynligt – fortrængte han bevidst kendsgerningerne. Det var jo netop som ordfører for landbofløjen i rigsdagsgruppen, at det var lykkedes Christmas Møller at bremse Pürschels forsøg på – om fornødent med Socialdemokratiets hjælp – at føre en selvstændig linie overfor Venstre, og herved havde han i sidste ende vundet sin formandspost i gruppen.

Tredie behandling af det konservative forslag om aktiv erhvervsstøtte skulle blive omgærdet af en vis spænding, idet Stauning på et gruppemøde samme dag havde fået gennemført, hvad det ikke var lykkedes ham året

53. Nationaltidende (morgen) 8. marts 1928.

54. FF 1927-28 sp. 5165.

55. C.M. i brev til Pürschel 7. maj 1933. C.M.s arkiv.

før: At man stemte for det konservative forslag, såfremt regeringen tilkendegav at vedtagelsen ville få »politiske konsekvenser«⁵⁶.

Stauning borede derfor uafvendeligt under debatten efter, om regeringen ville udskrive valg eller oversende forslaget til landstinget, hvor det kunne blive nedstemt af Venstre og de radikale. Men Madsen-Mygdal undslod sig og bekvemte sig kun til at bemærke, at »... nå afstemningen foreligger vil den situation, der da måtte ligge for, blive taget op til overvejelse«⁵⁷. Dermed var der ingen sikkerhed for, at regeringen ville gå af, hvorfor Socialdemokratiet sammen med de radikale og regeringspartiet stemte imod med 111 stemmer og kun 28 konservative for.

Hele den konservative erhvervspolitik var dermed endeligt forlist. De konservative skulle ikke siden trække dette emne frem under ministeriet Madsen-Mygdal. Den politik, partiet havde vundet så mange stemmer på i 1926, endte således med at lide totalt forlis under ministeriet Madsen-Mygdal.

Efter at Christmas Møller var blevet formand for folketingsgruppen i okt. 1928, skulle tolden blive yderligere nedprioriteret. I å landsrådet i 1928 fremlagde Christmas Møller et forslag til landsrådsresolution, som for første gang i mange år ikke nævnte ordet »told« ved navns nævnelser. Efter ihærdigt pres fra flere kongresdeltagere anført af Arnold Fraenkel blev ordet alligevel tilføjet⁵⁸.

Hvordan Christmas Møller blev formand efter Pürschel

Det ydmygende nederlag i sommeren 1927 for de konservative skulle blive en løftestang for Christmas Møllers ambitioner om at komme til formandsposten.

Pürschel havde som følge af den spændte situation i juli 1927 lidt et alvorligt personligt nederlag i dagene forinden det konservative skotøjsforslag kom til afstemning. Ved et partimøde d. 8. juli 1927 skulle man vælge et konservativt medlem til Det Dansk-Islandske Nævn. Hafdan Hendriksen regnedes almindeligvis som klar favorit til nævnet grundet Hendriksens handel som købmand på bl. a. Island. Men Pürschel havde også været særlig slikken efter medlemskab af nævnet og havde fremrævet over for

56. Socialdem. gruppe- og bestyrelsesprotokol 14. marts 1928 kl. 11.00. 39 af den socialdem. rigsdagsgruppes medlemmer støttede det konservative forslag mod 27 imod.

57. FF sp. 5332.

58. D.k.F.s repræsentantskabs protokol 10. nov. 1928.

gruppen, at Hendriksen i sin egenskab af dansk-islandsk købmand kunne blive angrebet for at lade private interesser diktere sit arbejde i nævnet. Afstemningens udfald skulle blive et rent knockout for Pürschel: Hendriksen fik 25 stemmer mod 5 for Pürschel samt 4 blanke⁵⁹. Der var ingen tvivl om, at det usædvanligt dårlige resultat skyldtes Pürschels forsøg på at drive partiet til et brud med Venstre i de selvsamme dage.

Ovenpå afstemningen udsendte Pürschel en rundskrivelse til rigsdagsgruppens medlemmer d. 12. juli hvor han erklærede sig villig til at trække sig fra gruppeformandsposten ved næstkommende rigsdagssamling, medmindre en overvældende majoritet af gruppen opfordrede ham til at fortsætte⁶⁰. Af denne grund undlod Pürschel at møde op til folketingsgruppens første møde efter rigsdagens ferie. På mødet skulle der vælges formand for den kommende samling. På mødet d. 4. okt. 1927 foreslog Arnold Fraenkel genvalg af Pürschel, hvilket forpagter Johannes Ulrich imødegik. Både oberst Parkov og Christmas Møller blev stillet i forslag, men begge afslog at kandidere til formandsposten. Enden på miséren blev at Pürschel genvalgte med 17 stemmer, mens der var hele 6 blanke og 2 for Christmas Møller⁶¹. Sammenlignet med året i forvejen – oktober 1926 – kom Pürschel ikke så gnidningsløst til formandsposten i folketingsgruppen. I oktober 1926 var Pürschel blevet valgt uden diskussion.

Dagen efter genvalget af Pürschel til gruppeformand, dvs. 5. okt. 1927, var der repræsentantskabsmøde, og på dette møde udviklede der sig en større debat om erhvervspolitikken. Ulrich, som havde modsat sig valget af Pürschel dagen i forvejen, angreb den erhvervspolitik, der var forlist om sommeren. Ulrich mente, at man ikke måtte træde Venstre over tærne, tværtom måtte man føre en meget forsigtig politik, som ikke fjernede den danske landbostand fra partiet. Fremfor alt måtte man bort fra den ensidige bypolitik, der var blevet ført. Både Pürschel og Fraenkel svarede, at det var en misforståelse, at der var tale om en ensidig bypolitik. Pürschel fremhævede, at spørgsmålet i første række var: »Skal vi føre en selvstændig politik, eller skal vi være bivogn til Venstre?« Pürschel spurgte videre: »... om der virkelig er folk, der vil denne vej, og som mener, at vi ikke kan modtage støtte fra socialdemokraterne – thi i så fald er det et umuligt parti – det vil være ødelæggende at under-

59. C.M. i brev til Gertrud C.M. 8. juli 1927; kons. rigsdagsgruppes protokol 8. juli 1927 kl. 11.30.

60. Genpart af Pürschels brev til rigsdagsgruppen 12. juli 1927 i Pürschels arkiv.

61. Protokol for kons. folketingsgruppe 4. okt. 1927 kl. 11.15.

lægge sig et enkelt partis vilje og alene blive bivogn til Venstre.« Pürschel opnåede støtte fra både direktør Chr. Olesen, Reedtz-Thott og Korsgaard.

Christmas Møller var ej heller villig til at sætte de konservatives selvstændighed i pant hos Venstre, man skulle tage støtten hvor den kunne fåes, men man skulle samtidig ikke ind i dybtgående forandringer med Socialdemokratiet⁶².

På landsrådsmødet i Odense den 7. november var der tilsyneladende heller ikke tegn på, at Pürschels position var væsentligt svækket ovenpå ydmygelsen i sommeren 1927, han opnåede stor hyldest for sin redegørelse om den forliste erhvervs politik. Men Pürschel stod alligevel mere usikkert end tidligere. Månedens forinden, den 10. okt. 1927, var næstformanden for folketingsgruppen baron Otto Reedtz-Thott død, og dermed var Pürschels nærmeste ven i gruppen og vigtigste biudeled til landbofløjen død. Dermed stod næstformandsposten ledig, og den 19. okt. fandt afstemningen om posten sted. På et forudgående bestyrelsesmøde havde man besluttet at stille landbofløjens fremmeste repræsentant Wilhelm Fibiger i forslag, selv om bestyrelsen ikke eenstemmigt kunne indstille ham⁶³.

Ved mødet i folketingsgruppen foreslog Pürschel derfor Fibiger, medens Fraenkel fremdrog Christmas Møller som kandidat, derudover blev Larsen-Badse og A. C. D. Petersen foreslået. Stemmern: faldt i første omgang for Fibiger 11 stemmer, Christmas Møller 7, A. C. D. Petersen 4, Larsen-Badse 3. I anden omgang vandt Christmas Mølle 13 mod 10 til Fibiger. Pürschel havde nu for alvor den stærkeste modstander af den konservative toldpolitik som second-in-command. At Pürschel ikke følte sig alt for vel med den stræbsomme og flittige Christmas i ryggen, kan man erfare af Pürschels dagbogsnotat, hvor Pürschel med næsten apokalyptisk visdom skrev, at Christmas Møller var »... en mand der med al sin utvivlsomme stræben efter at være loyal dog er fyldt med en så ubændig ærgerrighed, at den spiller ham slemme puds«⁶⁴.

En ny rokade i partiets ledelse skulle snart følge efter, at Christmas Møller var blevet næstformand. Partiets gamle respekterede formand, Emil Piper, afgik ved døden 18. februar 1928. Piper besad posten som formand for fællesgruppen for landstinget og folketinget og for hele partiet, og ved hans død måtte en vejledende afstemning til posten som formand

62. D.k.F.s repræsentantskabs protokol 5. okt. 1927.

63. D.k.F.s bestyrelsesprotokol 19. okt. 1927 kl. 10.15.

64. D.k.F.s folketingsgruppes protokol 19. okt. 1927; Pürschels dagbogsnotits 20. okt. 1927.

for fællesgruppen finde sted. Afstemningen fandt sted 29. feb. 1929 og blandt kandidaterne var Tvede (foreslået af Lou) og Pürschel (foreslået af Korsgaard og Schovelin). Med en kneben sejr, 17 stemmer mod 15, vandt Pürschel afstemningen om posten som formand for fællesgruppen⁶⁵.

Nu kunne man måske forledes til at tro, at vejen lå åben for Pürschel til at erhverve partiformandsposten efter Piper ved næstkommende repræsentantskabsmøde, som afholdtes 31. marts 1928. Ved dette møde skete det usædvanlige, at valget af formand udsattes til næste repræsentantskabsmøde, der ville finde sted i efteråret. Dette var ganske bemærkelsesværdigt, da det er overvejende sandsynligt, at man ved landsrådet i efteråret 1927 havde vedtaget, at ved et formandskabs ledighed skulle man ved førstkommende repræsentantskabsmøde bestemme efterfølgeren⁶⁶.

Repræsentantskabsmødet den 31. marts 1928 fik derfor et noget ualmindeligt forløb. Forretningsudvalgets formand, redaktør Dreyer, kunne således ved mødets start erklære, at der var indløbet et brev fra partiets amtskreds i Thisted. Brevet anbefalede, at den kommende formand blev en landmand. Med antallet af potentielle kandidater, Pürschel, Tvede og Christmas Møller, der selv ikke ønskede at kandidere, ville det åbenlyst være umuligt at vælge disse, da de alle var byfolk. En uskreven tradition i partiet var, at hvis partiets parlamentariske leder, dvs. folketingsgruppens formand, var bymand, måtte partiets formand være agrar. Hidtil havde det ikke voldt de store problemer, eftersom Piper havde besiddet posten som partiformand siden partiets stiftelse i 1915. Med Dreyers understregning af kravet fra Thisted kunne der altså ikke findes nogle reelle kandidater til formandsposten, og med dette argument som løftestang besluttedes med 30 stemmer for og 19 imod at udsætte formandsvalget til landsrådsmødet i efteråret. Ved dette møde ville der være indvalgt et nyt repræsentantskab, der kunne tage afgørelsen. Pürschel som ganske givet havde kunnet være sikkert på valget til formand, rettede en skarp kritik af frem-

65. Kons. rigsdagsgruppes protokol 29. feb. 1928 kl. 12.00.

66. Dette er et forhold som Pürschel fremhæver i sine erindringer samt i et brev til C.M. 10. maj 1933. Den konservative repræsentantskabsprotokol nævner intet herom ved landsrådet i 1927. Når det alligevel efter min mening er overvejende sandsynligt, at det blev vedtaget ved landsrådet i 1927, er det, fordi at repræsentantskabsprotokollen er friseret. Ofte rummer den væsentlige udeladelser (se fx de tilføjelser der blev gjort senere til protokollen d. 1. okt. 1928 kl. 10.00). For det andet benægter C.M. ikke dette forhold i sit svarbrev til Pürschel d. 23. maj 1933 (C.M.s arkiv pk. 8). Det må derfor understreges, at bekræftelse fra anden side af Pürschels påstand næppe kan findes, hvorfor min argumentation således hviler på en e silentio slutning.

gangsmåden og mente, at repræsentantskabet havde givet sig selv et »udygtighedspas«⁶⁷.

Udsættelsen af valget til formand for partiet var en klar fordel for Christmas Møller. Christmas Møller kunne i foråret 1928 endnu ikke skaffe sig tilstrækkelig mange stemmer i repræsentantskabet i forhold til Pürschel, selv om Christmas Møller via sit arbejde som forretningsfører havde skabt sig talrige forbindelser ude i landet. Når redaktør Dreyer, formanden for forretningsudvalget og en nær støtte af Christmas Møller (bl.a. via sin stilling som redaktør for Fyens Stiftstidende, hovedorganet i Christmas Møllers valgkreds), stærkt understregede rigtigheden i en udsættelse af formandsvalget, passede det som fod i hose for Christmas Møller. Det er derfor ikke usandsynligt, at det var Christmas Møller der via redaktør Dreyer kunne få udsat valget af partiformand. Således fremgår det af korrespondancen med Christmas Møllers hustru, Gertrud, at Christmas Møller gennem sommeren 1928 arbejdede på at opstille til partiets formandspost til efteråret⁶⁸.

I sommeren 1928 skulle der være landstingsvalg, og det var på forhånd givet, at valget næppe ville gå vel for de konservative. Ved valget begik Pürschel den fatale fadæse at rejse bort til Grønland i stedet for at deltage i valgkampagnen. Kalkulen hos Pürschel gik på at overlade valpladsen til Christmas Møller, for at denne om muligt, hvis landstingsvalget gik dårligt, ville være svækket. Pürschels taktik var den dårligst valgte overhovedet: Trods et dårligt landstingsvalg, hvor man med nød og næppe bevarede partiets 12 landstingsmandater, udbredte der sig en misstemning imod ham, på grund af hans manglende engagement i valgkampen.

Den 1. okt. 1928 fandt formandsvalget sted ved et fremskyndet repræsentantskabsmøde. På mødet skulle der afgøres to valg: For det første om den nye partiformand efter Piper skulle komme fra rigsdagsgruppen, eller om han skulle findes udenfor. Efter afstemning ved håndsoprækning vedtog man, at det ikke havde betydning, om formanden kom fra rigsdagsgruppen eller ej. Derefter, for det andet, skulle selve valget til formand finde sted. Efter at en række kandidater var blevet stillet i forslag, gik Christmas Møller tøvende med til at kandidere, og man vedtog at gå over til en prøveafstemning. Afstemningen viste 32 stemmer for henholdsvis Tvede og Christmas Møller, samt 26 for Pürschel. Efter denne prøveafstemning skulle der have været afstemning mellem Christmas Møller og Charles Tvede, men Christmas Møller tilbød nu at trække sig, således at

67. D.k.F.s repræsentantskabs protokol 31. marts 1928.

68. C.M. i brev til Gertrud C.M. 6. maj 1928 og 8. juli 1928.

Tvede i stedet valgtes »... med akklamation.« Prøveafstemningen mellem de tre oprindelige kandidater var dermed gjort til gældende afstemning. Dette punkt var uforenligt med reglerne for afstemninger inden for partiet, hvorfor Pürschel senere angreb dirigenten redaktør Dreyer for ikke at have foretaget endnu en afstemning mellem de to tilbageværende kandidater⁶⁹.

Hele forløbet er ganske karakteristisk for Christmas Møllers stil. Hver gang der skulle foretages valg til partiets ledelse, hvad enten det var i repræsentantskabet eller i folketingsgruppen, holdt Christmas Møller sig tøvende i baggrunden, når han blev bragt i forslag. Han bedyrede sin beskedenhed og nægtede at modtage valg før flere medlemmer pressede på. I virkeligheden ønskede Christmas Møller vel at kandidere, men han gjorde det på en taktisk behændig måde, der skulle udelukke at man kunne angribe ham for at være for stræbsom. Med det tillidsvotum, Christmas Møller havde fået på bekostning af Pürschel, kunne han med roligt sind overlade partiets formandspost til en samlende figur som Tvede i sikker forvisning om, at et kampvalg i folketingsgruppen om posten som gruppeformand ville falde ud til hans egen fordel.

Nederlaget på repræsentantskabsmødet d. 1. okt. 1928 fik Pürschel til at indse, at det ikke var muligt at forblive som formand for folketingsgruppen. Pürschel havde sikkert håbet at vinde valget om partiformandsposten d. 1. okt. 1928 og derved forblive som formand for folketingsgruppen, men det var jo ikke sket. Dette var vel sagtens grunden til, at Pürschel på et forretningsudvalgsmøde den 24. okt. 1928 i meget kraftige vendinger angreb Dreyers ledelse af mødet. Pürschel fik stort set medhold i sine kritikpunkter, men han blev indtrængende anmodet om at indstille kritikken, da et omvalg ville skade partiet mere end gavne det⁷⁰.

Valget af formand for folketingsgruppen fandt sted dagen efter valget af Tvede til formand, dvs. den 2. okt. 1928. Pürschel meddelte derfor på forhånd, at han trak sig. I stedet valgtes Christmas Møller med 21 stemmer og 5 blanke. I en alder af 34 år var Christmas Møller blevet gruppeformand. Som næstformand valgtes Vilhelm Fibiger, der almindeligvis henregnedes som landbofløjens fremmeste repræsentant. På partiets to vigtigste poster i folketetinget sad nu de to vigtigste modstandere af partiets erhvervs politik i 1927. Pürschels nederlag skulle medføre, at han i protest meldte sig ud af bestyrelsen 2. okt. 1928, herefter nedlagde han sit mandat i repræsentantskabet og forretningsudvalget 7. nov. 1928. Endelig med-

69. D.k.F.s repræsentantskabs protokol 1. okt. 1928 kl. 10.00.

70. Forretningsudvalgets protokol 24. okt. 1928 kl. 10.00.

delte han bestyrelsen d. 14. dec. 1928, at han regnede sig som værende udtrådt af gruppen⁷¹. En beslutning, han tilsyneladende må have ændret, siden han sad knapt 10 år endnu i gruppen.

Hvorfor kom bruddet med Venstre på forsvarspolitikken?

De konservatives to vigtigste mærkesager var forsvarspolitikken og erhvervspolitikken. Den konservative erhvervspolitik var som beskrevet totalt forlist i 1928 og tilbage var forsvarspolitikken at bruge som våben mod Venstre i et forsøg på at tilvejebringe et ligeværdigt borge ligt samarbejde. Tre omstændigheder var årsager til, at det blev forsvarspolitikken, der foranledigede det endelige brud mellem Venstre og konservative. For det første, kunne forsvarspolitikken modsat tolden samle hele den konservative gruppe. For det andet, kunne Christmas Møller ikke anvende tolden til et opgør med Venstre, hele hans indstilling og karriere i de sidste par år var jo baseret på modstand mod en konfrontationssøgende toldpolitik. For det tredje, var endelig Christmas Møllers konto af tålmodighed blevet overtrukket; han var selv blevet mere overbevist om, at han ligesom Pürschel måtte vælge kollisionskursen for at vinde selvstændighed. Og Christmas Møller var samtidig tvunget til at bevise over for partiet, at han sin unge alder til trods også kunne slå i bordet over for Venstre.

Det skal ikke være denne artikels hensigt at gå ind i en nærmere drøftelse af finanslovsafstemningen d. 21. marts 1929, hvor den konservative folketingsgruppe undlod at stemme for finansloven, hvorved regeringen Madsen-Mygdal væltedes. Ved afstemningen var Venstres egne 45 stemmer for, socialdemokratiets 52 stemmer imod, mens de radikale og de konservative som nævnt undlod at stemme. Madsen-Mygdals fald er blevet behandlet talrige steder og en særdeles dybtgående afhandling vil foreligge herom snarest⁷².

Til gengæld kan det være rimeligt at vurdere Christmas Møllers og Pürschels politik under ministeriet Madsen-Mygdal og samtidig trække nogle linier op til Pürschels endelige brud med Det konservative Folkeparti i slutningen af 30'erne.

71. Pürschel i brev til Rigsdagsgruppens bestyrelse 1. dec. 1928; Pürschel i brev til C. Tvede 13. jan. 1929, begge breve i C.M.s arkiv pk. 8.

72. Se note 2.

Christmas Møller og Victor Pürschel. To politiske personligheder i Det konservative Folkeparti

Fremgangen for Det konservative Folkeparti havde været valgets strømpil i 1926. Nettogevinsten på 35.000 stemmer overgik selv Socialdemokratiets stemmefremgang på 30.000 ved dette valg. De konservative fik 30 medlemmer af folketinget, det fineste resultat for partiet indtil 1943. Der kan ikke foreligge tvivl om, at den væsentligste årsag til det gode resultat var den konservative toldagitation før valget. En gevinst, der sattes over styr ved valget i 1929, hvor man tabte 6 mandater, det dårligste resultat i mellemkrigstiden. Det store tab af mandater var en lærestreg for Christmas Møller, at partiet ikke kunne eksistere alene på forsvarssagen.

Pürschels politik var *vælgerstrategisk* betydeligt mere fordelagtig. Erhvervspolitikken var mere fremsynet end forsvarspolitikken, da vandringeren fra land til by fortsatte i mellemkrigstiden, og på denne måde ville det være muligt at udnytte dette stadigt voksende vælgerpotentiale. Tabet af landbo-stemmer ville formentligt have været minimalt, da de agrarer, der stemte konservativt netop var så fast konservative, at de næppe i større tal ville være vandret over til Venstre. Da partiets stemmer i forvejen hovedsageligt hidrørte fra købstæderne, ville det have været en fordel at tage et opgør på denne politik. Fra en *medlemsmæssig* og *partiorganisatorisk* vinkel var Pürschels politik næppe særlig velovervejet og skulle netop rumme den fare at han satte sin stilling over styr. Selv om vælgerkorpset var i høj grad urbaniseret var partiets fordeling af medlemmer og især tillidsmænd og repræsentanter skæv med en større vægt på landet. På denne måde ignorerede han med sin politik en stor del af partiets tillidsmænd m.m., der i hvert fald ikke kunne ønske et opgør med Venstre, og da slet ikke på baggrund af en politik, der beskyttede by-erhvervene. Fra en *parlamentarisk* vinkel var Pürschels forsøg i 1927 på et forlig med Socialdemokratiet ejheller særlig klogt, da der bestod en stor risiko for at øge sprækkerne i partiet og tillige spille Socialdemokratiet en taktisk chance i hænde til at kunne vælte regeringen.

På en måde var Pürschels fejlvurdering af egne chancer i partiet og hans luftkasteller om en konservativ regering støttet af Socialdemokratiet et besynderligt paradoks i betragtning af hans tidligere så ubestridelige evner som parlamentariker. Hans evne til at få gruppen til at støtte forsvarsordningen i 1922 og ligeledes hans formulering af den første konservative dagsorden der blev vedtaget i folketinget i 20 år⁷³ – og som i sprogbrug

73. Se Knud Larsen: Regeringskrisen 1922. Forløb og fortolkning i Historie Ny rk. X, 4 (1974) pp. 562-631.

stadig benyttes – beviste, at han besad formidabel fingerspi zengeföhl som parlamentarisk taktiker.

Den umiddelbare årsag til, at den konservative erhvervspolitik ikke gennemførtes, skyldes efter min mening, at Christmas Møller bevidst modarbejdede Pürschel. Handlede Christmas Møller da ud fra et langsigtet ønske om at blive partileder, eller var hans modstand blot et udslag af hans liberalistiske livssyn?

Svaret må blive et bekræftende ja til begge dele. For at tage det sidste først, så havde Christmas Møller aldrig været særlig interesseret i protektionistiske foranstaltninger, hvilket sikkert skyldtes at han altid havde set en fremtidsmulighed i landbefolkningen som et konservativt potentiale. En vision han havde arvet fra sin læremester Aage Kidde og som blev nærmest et personligt program for ham⁷⁴. Dette giver samtidig en forklaring på, hvorfor han i den grad i 1927 klæbede sig til landbofløjen fremfor by- og akademikerfløjen i partiet. En medvirkende forklaring hertil var, at Christmas Møller via sit arbejde som forretningsfører kom til at besidde et omfattende kendskab til store dele af partiets tillidsmænd, som netop havde et afgørende ord at sige på henholdsvis repræsentantskabs- og landsrådsmøderne. Og disse var, som ovenfor anført, netop slævt fordelt og repræsenterede derfor forholdsmæssigt flere landboer.

Christmas Møllers ønske om at blive partileder har sikkert været medvirkende til at han konsekvent modarbejdede Pürschel. Hans ærgerrighed tilsagde ham det. Efter Kiddes død i 1918 må tanken langsomt været fæstet hos ham. Hvornår er det umuligt at sige, men forment ig allerede i de første år efter at han blev folketingsmedlem i 1920. Pürsches politik i 1927 bød på løfterige muligheder for Christmas Møller til selv at komme til fadet. Ved at underminere formandens politik, kunne han udmuliggøre dennes position i partiet. Men desuden skete der det for ham heldige, at både næstformanden i folketingsgruppen og partiformanden døde med få måneders mellemrum, således at disse poster blev ledige.

Christmas Møller var således hverken bange for offentlig at modgå partiets egne forslag eller at anvende mindre »gentleman-like« metoder, såfremt det kunne gavne hans egne karriere-muligheder i partiet. Opfattelsen af Christmas Møller som den retskafne demokrat både i samtiden og i eftertiden skal tages med et gran salt. Som Christmas Møller kæmpede med blanke våben overfor sine politiske modstandere i folketinget, på valgmøder etc. lige så vel kunne partifæller, der kom på tværs af Christ-

74. Wilhelm Christmas-Møller: Christmas Møllers politiske læreår (1983) p. 65.

mas Møllers egne mål blive undermineret. Siden, da Christmas Møller var blevet føreren i partiet, skulle de så vidt muligt blive sat på plads.

Hvilke følger havde magtkampen mellem Pürschel og Christmas Møller for de konservative i forhold til Venstre?

Pürschel havde altid søgt et ligeværdigt forhold til Venstre og politikken i 1927 var så ganske afgjort instrumentet hertil. Christmas Møller delte ligeledes den personlige opfattelse, at Venstre måtte lære at respektere de konservative.

Pürschel havde derfor fra begyndelsen anlagt en konfrontationssøgende kurs, som var ganske i tråd med hans personlige temperament. Christmas Møller havde imødegået denne kurs, både fordi han vurderede det borgerlige samarbejde højere, og fordi han kunne udnytte Pürschels nederlag til egen fordel. Det er derfor ironisk, at Christmas Møller har vundet æren for de konservatives selvstændiggørelse i 1929, uanset at hans forudgående magtkamp med Pürschel i 1927-28 netop var hovedårsagen til, at de konservative i forsvarsforhandlingerne 1928-29 ud fra en underlegen position måtte vælge konfrontation med regeringen i stedet for at opnå en forhandlingsløsning med Venstre som netop var delt på dette spørgsmål⁷⁵.

Forholdet mellem Venstre og konservative skulle gennem 30'erne mærkes af de konservatives medvirken til Madsen-Mygdals fald. Også internt i D.k.F. skulle striden mellem Christmas Møller og Pürschel, der havde rod i hvilken politik der skulle føres over for Venstre 1926-28 og den efterfølgende magtkamp, medføre rystelser. På det personlige plan blev de De's, hvor de før havde været du's og samtidig blev Pürschel Christmas Møller mindre og mindre venligt stemt. Efter valgnederlaget i 1929 fremførte dr. Fraenkels, at Christmas Møller måtte trække sig som formand, men repræsentantskabet ville ikke høre tale herom⁷⁶. Der er ingen tvivl om, at Pürschel har støttet Fraenkels initiativ, selv om han ikke umiddelbart gav udtryk herfor på mødet. Da partiformanden, Charles Tvede afgik ved døden i okt. 1931 overtog Christmas Møller den ledige post som formand for rigsdagsgruppen, medens posten som formand for partiet blev udskudt til repræsentantskabsmødet i april 1932. Pürschel stillede ved dette møde

75. Pürschel, der ellers ikke havde meget til overs for C.M., kan ikke støtte Schovelins berømte udtalelse om C.M. som piccoloen der tabte suppeterrinen (finansloven) ved finanslovsafstemningen i 1929: »... hvis handlingsforløbet havde ligget klart for, tror jeg ikke, der havde været flertal i gruppen for at tage bruddet med Venstre. Derimod er jeg ikke sikker på at J. C. M. ville være vejet tilbage. Han fik nu fuldmagt til at handle efter eget skøn. Han troede måske ikke meget på bruddet, men var, som sagt vist klar til at tage det, og det er derfor også fra denne synsvinkel uberettiget, at tale om at han tabte terrinen. Han elskede spænding og det var der jo unægtelig her.«

76. D.k.F.s repræsentantskabsprotokol 6. maj 1929.

landstingsmand Axel B. Lange i forslag ud fra den begrundelse, at Christmas Møller ville komme til at besidde samtlige magtposter i partiet hvis han blev valgt. Men repræsentantskabet, som var på Christmas Møllers side, valgte alligevel Christmas Møller. I en alder af 38 år var han dermed partiets forretningsfører, gruppeformand, formand for rigsdagsgruppen samt partiformand – en enestående samling af magten i partiet, der gav ham en suveræn mulighed for at bestemme dets politik i de følgende år.

Pürschels mere og mere højreorienterede udtalelser i løbet af 30'erne samt hans stadigt mere krasse og personlige bemærkninger internt i partiet om sin egen partiformand, medførte, at han blev stadig mere isoleret både på rigsdagen og i Det konservative Folkeparti. Hans sidste forsøg på at komme i klinch med Christmas Møller – i grundlovssagen i slutningen af 30'erne – skulle medføre hans eget endeligt i dansk politik med dannelsen af Nationalt Samvirke i 1938, der kun fik 17.000 stemmer ved valget i 1939. Herefter var Pürschels rolle udspillet.

Det er min opfattelse, at Pürschel siden tabet af formandsposten 1928 lod sig lede af en personlig animositet mod Christmas Møller. I begyndelsen besad Pürschel formentlig ambitionerne om at vende tilbage og undlod derfor at føre noget direkte angreb på Christmas Møllers stilling, men da Christmas Møller – trods det katastrofale valgnederlag i 1929 og Socialdemokratiets fortsatte sejrsgang til og med 1935 – tværtom syntes at vinde mere magt, opgav Pürschel forhåbningerne. I stedet tilkendegav han inden for partiet en forbitret modstand mod Christmas Møller, undertiden af overordentlig personlig og sarkastisk art. Det skulle blive skæbnens ironi, at da Christmas Møller endelig slap for sin »pageånd« (Pürschel), måtte han selv afgive posterne som formand for rigsdagsgruppen og folketingsgruppen i 1939 som følge af grundlovssagen.